
Etikette in sinchronies verklarende woordeboeke*

F.J. Lombard, *Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal, Stellenbosch, Suid-Afrika*

Abstract: Labels in Synchronic Descriptive Dictionaries. It is the lexicographer's duty to point out limitations concerning the use of certain lexical items to his target users, for example limitations as far as stylistic application is concerned. This is mainly achieved by using labels. Labels often depend more on the judgement of the lexicographer than on a scientific basis and are often presented haphazardly in dictionaries. Yet the lexicographer can give linguistic as well as pragmatic guidance by using labels correctly. In standard dictionaries various labels should be used judiciously and uniformly for the greatest possible benefit of the user.

Keywords: FREQUENCY, GEOGRAPHIC, LABELS, LINGUISTIC, PRAGMATIC, PRESCRIPTIVENESS, SPHERE OF USE, STANDARD DICTIONARY, STILISTIC, SYNCHRONIC, TEMPORAL

Opsomming: 'n Leksikograaf behoort beperkinge op die gebruik van leksikale items, byvoorbeeld ten opsigte van styl, vir die teikengebruikers van sy woordeboek aan te dui. Dit word veral met behulp van etikette gedoen. Etikette berus dikwels op die leksikograaf se oordeel eerder as op wetenskaplikheid en word nie altyd uniform en gebalanseerd in woordeboeke aangebied nie. Tog kan taalkundige en pragmatiese leiding deur middel van korrek aangebode etikette gebied word. In handwoordeboeke behoort 'n verskeidenheid etikette oordeelkundig en uniform aangebied te word sodat die gebruiker maksimaal daarby kan baat.

Sleutelwoorde: ETIKET, GEBRUIKLIKHEID, GEBRUIKSFEER, GEOGRAFIES, HANDWOORDEBOEK, PRAGMATIES, PRESKRIPTIWITEIT, SINCHRONIES, STILISTIES, TAALKUNDIG, TEMPOREEL

1. Inleidend

Die opsteller van 'n verklarende woordeboek het dikwels dié dilemma dat hy sekere leksikale items in sy woordeboek moet opneem waarvan die gebruik in bepaalde omstandighede nie wenslik is nie. Omdat sulke woordeskatelmente dikwels ook deel van die gemeenskaplike wete van die taalgebruikers is, is dit

Hierdie artikel is 'n verkorte en aangepaste hoofstuk uit 'n D.Litt.-verhandeling, 'n *Metaleksikografiese fundering van Afrikaanse skoolwoordeboeke*, wat in Desember 1990 deur die Universiteit van Stellenbosch aanvaar is.

die verantwoordelikheid van die deskriptiewe leksikograaf om hulle op te neem, selfs al is daar sekere gebruiksbeperkings.

Die opsteller kan egter nie so 'n woordeskatelent net aanbied en dan glo dat hy sy plig volledig nagekom het nie. 'n Groot deel van enige leksikograaf se werk is om aan sy teikengebruikers gebruiksleiding te gee. Woordeboekgebruikers moet immers baie deeglik op hoogte gehou word van woorde wat byvoorbeeld nie sonder meer in sekere gespreksituasies gebruik kan word nie. Gebruiksleiding wat beperkings van die lemma aandui, of dit nou sosiale, temporele of ander beperkings is, word dikwels met behulp van etikette aangebied. In die hedendaagse leksikografie behoort etikette een van 'n woordeboek se belangrikste middele tot taalbeskrywing te wees.

2. Die aanwending van etikette

Etiketette word nie net in 'n sensurerende hoedanigheid gebruik nie. Volgens Alberts en Mtintsilana (1988: 8) verwys die term *etiket* na daardie inskrywing in 'n woordeboekartikel wat as merker optree om die lemma of 'n ander inskrywing se beperkinge ten opsigte van byvoorbeeld stylaard, gebruiksfere en geografiese voorkoms aan te dui. 'n Etiket help dus om die gebruik van 'n sekere woord binne 'n sekere gebied van die taalgebruik te plaas, en Gouws (1988: 14) beweer daarom tereg dat 'n etiket 'n verband tussen 'n woord en sy gebruik lê.

Daar is 'n hele aantal woordeskatelente wat geëtiketteer kan word. Terme uit wetenskaplike en tegniese taalgebruik, en woorde wat uit sekere taalkringe kom, van plat tot verhewe woorde, behoort etikette te kry. Indien woorde wat uit verskillende geografiese gebiede kom in 'n woordeboek opgeneem word, moet dit vir die gebruiker deur middel van etikette aangedui word. Ook woorde wat aan vreemde tale ontleen is en wat nog nie ingeburger is nie, behoort geëtiketteer te word (Eksteen, 1965: 79).

Otto (1989: 331-340) en Du Toit (1989: 37-91) onderskei 'n hele aantal etikette, onder andere stilistiese, geografiese, temporele en vaktaletiketette. Die vernaaamste gebruik van stilistiese etikette is om bepaalde sosiolinguistiese waardes van lemmas te illustreer en die gebruik van sulke lemmas in gespreksituasies te toon (Gouws, 1988: 32). Lemmas wat nie standaardtaalstatus het nie, word met stilistiese etikette gemerk. Dié merkproses moet 'n aanduiding gee of die lemma 'bo' of 'onder' die standaardtaal lê.

Vanweë beperkte ruimte, neem handwoordeboeke nie baie lemmas op wat geografies gemerk hoef te word nie. Dialektiese variasie moet in 'n omvattende woordeboek tereg kom, maar in 'n handwoordeboek is daar nie genoeg ruimte beskikbaar nie.

Temporele etikette word gebruik om lemmas te merk wat chronolekties van die standaardtaal afwyk (Gouws, 1988: 15). Woorde verouder gedurig of is aan die verouder. Sommige van dié woorde word in boeke teruggevind, of word nog soms in gesprekke gebruik. Dit kan dus gebeur dat die leksikograaf

van 'n handwoordeboek hulle wil/moet reflekteer. Indien sulke woorde as lemmas in 'n woordeboek opgeneem word, moet hulle temporeel gemerk word. Dit is belangrik dat die leksikograaf sal onderskei tussen woorde wat verouderd is en woorde wat verouderde maar steeds bekende sake aandui. Slegs die eersgenoemde tipe moet (temporeel) gemerk word.

Vaktaaletikette word gebruik om 'n lemma se gebruik sfeer in 'n bepaalde vakgebied of spesialiteitsrigting aan te dui. Otto (1989: 337) wys daarop dat dié tipe etiket veral gebruik moet word waar 'n polisemiese lemma 'n algemene en 'n gespesialiseerde verklaring het. *Kwantumsprong* kan hier gebruik word om dit toe te lig. Die een betekenisonderskeiding, naamlik 'n groot sprong, is algemeen van aard, en hoef nie gemerk te word nie. Die ander betekenisonderskeiding is egter gespesialiseerd en moet met 'n vaktaaletiket gemerk word om aan te dui dat dit tot die terrein van die fisika behoort. Du Toit (1989: 169) wys tereg daarop dat die etikettering van vakterme op die nie-kenner van die betrokke vakgebied gerig moet word.

3. Etiket en preskriptiwiteit

Die meeste woordeboekopstellers probeer om deskriptief te werk te gaan met die materiaal tot hul beskikking. Dit is 'n vraag of dit moontlik is om ook ten opsigte van etikette deskriptief te werk te gaan. Dit is ook 'n vraag of die opsteller van 'n woordeboek ten opsigte van etikettering preskriptief te werk gaan as hy net die norm, wat soms wel 'n sekere sensuurwaarde het, dokumenteer. Daar is uiteenlopende standpunte hieroor.

Volgens Eksteen (1965: 209) moet etikettering dokumenterend en nie preskriptief wees nie. Alberts en Mtintsilana (1988: 9) noem dat daar in deskriptiewe woordeboeke etikette gebruik word wat op semantiese neutraliteit wys terwyl etikette in preskriptiewe woordeboeke 'n sekere sensuurwaarde het. Hierdie stellings kan bevraagteken word omdat deskriptiewe woordeboeke ook van etikette gebruik maak wat sensuurwaarde het en wat daarom normatief en nie semanties neutraal is nie. Gouws (1988: 6) wys tereg daarop dat etikette vandag nog preskriptief vanuit 'n objektiewe evaluering kan optree.

Die leksikograaf is nie 'n sedemeester wat die taalgebruik normatief probeer beheer nie, maar 'n woordeboek is 'n spieël van die samelewing en die leksikograaf moet dit wat in die samelewing gebeur, opteken. Dit is die deskriptiewe norm van woordeboekmaak. Die leksikograaf kan egter nie die sosiale norm verontagsaam nie, want dan sal hy die gebruiker in die steek laat (Heestermans, 1988: 24, 25). Stein, aangehaal in Odendal (1978: 71), sluit in die volgende woorde by Heestermans aan: "The lexicographer who does not recognize the existence of long-established strictures in usage has not discharged his full responsibility. He has not been objective and factual: he has reported selectively, omitting references to a social attitude relevant to many words and expressions".

Die opsteller van 'n woordeboek moet daarom deskriptief wees in die aanbieding van stof uit die samelewing, maar hy moet ook normatief wees in die kwalifisering van sommige woorde, anders versuim hy een van sy sentrale take: die aanbied van gebruiksliding. Soos Heestermans en Stein tereg beweer het, moet die opsteller van 'n woordeboek die sosiale norm weerspieël deur sommige woorde met behulp van etikette te kwalifiseer. Dit is waarskynlik 'n preskriptiewe funksie van die leksikograaf wat in die hantering van etikette uitdrukking sal vind.

4. Probleme rondom die aanwending van etikette

Die verkeerde aanwending van etikette of die gebrek daaraan kan belangrike implikasies vir 'n woordeboek hê. Die leksikograaf moet toesien dat sy aanbieding van etikette uniform en gebalanseerd is. Cowie (1980: 205), en Monson (1973: 209) beweer tereg dat daar nog dikwels arbitrêre en inkonsekwente besluite ten opsigte van etikettering geneem word. Die leksikograaf moet sorg dra dat etikette nie op sy subjektiewe oordeel berus nie.

Die grootste problematiek met betrekking tot etiketaanduiding het juis te doen met 'n gebrek aan wetenskaplikheid. Bailey (1980: 310) is dus heeltemal reg as hy beweer dat die leksikograaf se artistieke gevoel eerder as 'n suiwer wetenskaplike begroning tot dusver die grootste rol gespeel het by die toekenning van etikette. Dié probleem kom voor omdat sommige leksikograwe nog steeds die bedenklike praktyk volg deur 'n woordeboek sonder 'n databasis saam te stel. In so 'n geval werk die leksikograaf nooit met konteks nie, maar slegs met gevoel. Die resultaat gee aanleiding tot die etiketteringspraktyk wat Cowie en Monson hierbo kritiseer.

Onwetenskaplike etikettering kan grotendeels ondervang word deur van 'n databasis, veral 'n elektronies-geïndekseerde databasis, gebruik te maak. Hoe groter so 'n databasis, des te wetenskapliker kan die leksikograaf met etikette omgaan omdat hy met werklike taalmateriaal werk. Die leksikograaf hoef hom dus nie tot raaiwerk of sy subjektiewe taalgevoel te wend nie. 'n Tweede faktor wat waarskynlik tot meer geloofwaardige etikettering sal bydra, is die standaardisering van etikette. Dit is hoog tyd dat daar in die Afrikaanse leksikografie werk gemaak word hiervan.

Normaalweg word die standaardtaal ongemerk in handwoordeboeke aangebied. Dit kan dus aanvaar word dat lemmas wat ongemerk in woordeboeke voorkom, die standaardtaal verteenwoordig. Lemmas moet daarom so gemerk word dat afwykings van die standaardtaal gereflekteer word. In dié opsig is dit voorbeeldige leksikografie as *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (HAT) die bywoord *dikwerf* as (*verh.*) merk, maar twyfelagtige leksikografie as *dikkop* in die betekenisonderskeiding van *domkop*, *onnosel persoon* nie gemerk word nie.

Die opstellers van *Nasionale Woordeboek* (voortaan NW) maak hulle soms ook skuldig aan inkonsekwente en gebrekkige etikettering. *Hidroponika*, *hipallage*, *hiperbaton*, *hipotaksis*, *hipsometer* en *histologie* word nie in NW geëtiketteer nie. Hierdie lemmas het standaardtaalstatus, maar dit is te bevraagteken of hierdie gespesialiseerde lemmas omgangstaalstatus het. Die gebruiker moet in sulke gevalle tegemoet gekom word. Dit is ook inkonsekwente aanbieding as *hiposentrum* gemerk word (met die vaktaleiket *geol.*) maar die bogenoemde lemmas nie. Die leksikograaf kan meer doen om die gebruiker tegemoet te kom deur stelselmatig en konsekwent te etiketteer.

Sommige etikette wat toegeken word, is ook nie akkuraat nie. In NW word *kruiwa*, 2 geëtiketteer met (skerts.). Die betekenis van *kruiwa*, 2 is "voorspraak by die verkryging van 'n betrekking". Die etiket *skerts.* is in dié geval nie akkuraat genoeg nie. *Skertsend* het net 'n positiewe waarde, maar *kruiwa* word in die betekenisonderskeiding hierbo dikwels sarkasties of spottend gebruik. 'n Goeie databasis sou dit in dié geval uitgewys het.

Dit is nie net handwoordeboeke wat leemtes ten opsigte van etikettering vertoon nie. Volgens Monson (1973: 209) moes die Redaksie van *Webster's Third New International Dictionary of the English Language* (voortaan W3) baie kritiek verduur omdat hulle minder etikette gebruik het terwyl daar meer van illustratiewe aanhalings gebruik gemaak is om kontekstuele leidrade te verskaf. Ook Odendal (1978: 71) wys daarop dat Gove (die Hoofredakteur), in 'n mate skuld gehad het aan die fel kritiek wat teen W3 uitgespreek is omdat etikette nie genoeg aandag gekry het nie, en in Odendal se woorde, nie "geraffineer" genoeg was nie.

5. Die funksie van etikette

Etikette geniet prominensie ten opsigte van hulle plasing en die informasie wat hulle deurgee. Omdat etikette normaalweg in 'n fokusposisie in die artikel staan, is hulle verantwoordelik vir 'n onmiddellike inligtingsoordrag met die eerste deurlees van 'n woordeboekartikel. Dit is daarom belangrik dat etikette maklik verstaanbaar moet wees. Dit is verder belangrik dat teikengebruikers tegemoet gekom word deur konsekwente etikettering.

As etikette reg hanteer word, kan dit 'n belangrike beskrywingsapparaat in 'n woordeboek wees. Gouws (1988: 4, 5) beklemtoon dié feit. Volgens Gouws (1988: 6, 7) is etikette die inskrywingstipe waarin taalkundige én pragmatiese leiding aan die gebruiker verskaf kan word. Taalkundige leiding wat verskaf kan word, is byvoorbeeld die wat rondom die verandering wat in taal kan plaasvind, voorkom. Dit is die leksikograaf se plig om sy teikengebruikers op hoogte te hou daarvan. Een van die maniere waarop dit gedoen kan word, is deur intelligente, gebalanseerde gebruiksinligting en in dié opsig kan etikette van groot waarde wees.

Etiket speel nie net 'n inligtinggewende rol rondom gebruik nie; dit kan ook by die aanbieding van betekenis 'n belangrike funksie verrig deur die gebruiker onmiddellik te plaas ten opsigte van die definiendum. 'n Etiket kan nie alleen die gedifferensieerde aard van die woordeskat wat in woordeboeke tuisgebring word, weergee nie, maar dit kan ook 'n faktor by die betekenisomskrywing van sekere woorde wees (Eksteen, 1965: 210). Die (gebruik)sfeeretikette *landm.* (landmeetkunde), *sweiswerk*, *drukk.* (drukkuns) en *kartogr.* (kartografie) kan byvoorbeeld help om die terme *kontoerplan*, *kontoersimbool*, *kontoerplaat* en *kontoertekening* vir die gebruiker te plaas. Omdat etikette lemmas in bepaalde semantiese velde plaas, het dit 'n bepaalde dekodeerende funksie.

Pragmatiese inligting wat deur etikette aangebied kan word, is onder meer waar die gepastheid of nie van 'n woord vir 'n sekere gespreksituasie aangedui word. Op dié wyse dra goeie etikettering by tot suksesvolle kommunikasie. In hierdie opsig vervul etikette dikwels 'n tipe deiktiese funksie deurdat dit die verband tussen 'n woord en die gebruik daarvan lê (Gouws, 1988: 14, Alberts en Mtintsilana, 1988: 9, Kirkpatrick, 1985: 12). Dit is byvoorbeeld die funksie van stilistiese etikette om sosiolinguistiese beperkings van lemmas en die gebruik daarvan in gespreksituasieverband aan te toon (Gouws, 1988: 32).

Etiket kan die leksikograaf ook help om tussen verskillende tipes taalkundige inligting te onderskei — tot voordeel van die gebruiker. Gouws (1988: 39) wys daarop dat leksikografiese benoeming wat per etiket aangedui word, die leksikograaf in dié verband kan help. Die meeste woordeboeke maak van etikette gebruik om bepaalde taalkundige inligtingstipes oor te dra. Metaforiese of figuurlike taalgebruik en gevalle wat na die Engels is, word byvoorbeeld deur middel van etikette in Afrikaanse handwoordeboeke aangedui. Preston (1977: 79) glo dat etikette in algemene woordeboeke eerder sosiale as linguistiese markeerders moet wees, maar etikette se funksie kan wyer strek, ook in algemene woordeboeke.

Een van die voordele van etikette kom voor waar die definiendum nie volgens die tipiese patroon van genus en differentia verklaar kan word nie en waar die klas of kategorie waartoe die lemma behoort, dus nie eksplisiet genoem kan word nie. In so 'n geval vervul die etiket dieselfde rol as wat die genus normaalweg vervul, naamlik om die gebruiker dadelik ten opsigte van die betrokke lemma te plaas. Die etiket *skaak* plaas byvoorbeeld die gebruiker dadelik in die prentjie ten opsigte van die lemma *koningperd*.

Die belangrikheid van etikette blyk daaruit dat woordeboeke beoordeel word volgens die etikette wat daarin aangebied word sowel as die geleidingsleiding ten opsigte daarvan wat voor in die toeligting gegee word (Arnold, 1980: 76). Wells (1973: 108) vat die belang van etikette goed raak as hy die volgende beweer: "Certainly a general dictionary is often consulted for the connotative value of a word, or to determine whether a word is appropriate to a certain situation. To present 'every word mysteriously labeled for its best contextual appearance' is to fix limits to language; but to find knowledgeable commentary on the sets of relationships which exist between words and the general

situational characteristic of their use is not to ask too much of a general dictionary".

6. Die aanwending van etikette in Afrikaanse handwoordeboeke

6.1 Inleidend

Etikette, veral dié wat aandui dat sekere woorde formeel of informeel, sleng of taboe is en die wat die definiendum van 'n gespesialiseerde of tegniese lemma presies vir die gebruiker plaas, is vir die gebruikers van 'n woordeboek belangrik. Dit is ook belangrik vir gebruikers wat nog hul moedertaal leer ken, en daarom het die opstellers van handwoordeboeke wat dikwels in skoolverband gebruik word, 'n wesenlike plig in hierdie verband.

Die soort woordeboek wat geskryf word, bepaal die etikette wat aangebied word na hoeveelheid en tipe. Aangesien handwoordeboeke tot 'n groot hoogte slegs die standaardtaal reflekteer, word etikette wat gebruik word om afwykings van die standaardtaal aan te dui, nie so algemeen daarin gebruik as in omvattender woordeboeke nie. Woorde en woordbetekenisse wat nie in stilistiese opsig gelykwaardig is nie, moet egter gereflekteer word. In 'n handwoordeboek kan daar egter nie so baie stilistiese onderskeidings soos in groter woordeboeke gemaak word nie; minder stilistiese etikette kom gevolglik daarin voor.

Alhoewel 'n handwoordeboek minder woorde opneem wat byvoorbeeld ongewoon, weinig gebruiklik, verhewe of plat is (teenoor 'n omvattende woordeboek), moet gevalle wat wel opgeneem word, gemerk word sodat die deiktiese funksie waarvan Gouws praat, vervul kan word. Op dié wyse kry die gebruiker waardevolle gebruiksinligting. Indien die lemma *mynersyds* byvoorbeeld opgeneem word, moet die gebruiker daarop gewys word dat dit verheve taalgebruik, en nie deel van die alledaagse gebruikswoordeboek is nie. Aan die ander kant moet 'n kragterm soos *bliksem* as 'n vloek gemerk word. Indien die handwoordeboekopsteller nie lemmas merk wat 'bo' en 'onder' die standaardtaal is nie, laat hy sy teikengebruikers in die steek. Van 6.2 tot 6.6 (wat hierop volg) word voorstelle ten opsigte van etikette en etikettering gemaak vir moontlike gebruik in sinchronies verklarende Afrikaanse woordeboeke.

6.2 Stilistiese etikette

Daar is reeds vermeld dat 'n handwoordeboek nie te veel stilistiese etikette behoort aan te wend nie. Dit kan die gebruiker verwar en die leksikograaf se taak vertraag en bemoeilik. Dit is veral noodsaaklik vir gebruikers om te weet of 'n woord standaardtaalstatus het of nie, en indien nie, of die woord substandaard of superstandaard is. Omdat daar oorvleueling tussen sosiolektiese en

stilistiese etikette is, kan daar na dié etikette as sosio-stilistiese etikette verwys word. Vanweë die subjektiewe aard van baie van hierdie etikette, is dit moeilik om vaste riglyne neer te lê wat almal tevrede sal stel.

Die etiket *verhewe* kan gebruik word om alle leksikale items wat bo die neutrale vlak van die standaardtaal lê, dit wil sê leksikale items wat tot formele, superformele of superstandaardtaal behoort, te merk. Voorbeelde van dié tipe leksikale items is *jongkragtig*, *ween*, *ontslaap*, *poog*, ensovoorts.

Daar is 'n hele paar etikette wat gebruik kan word om leksikale items te merk wat wissel van geselstaal wat informeel is tot woorde wat meer gestigmatiseer is, byvoorbeeld taboewoorde en -uitdrukkings. Die spektrum van leksikale items wat onder die standaardtaal lê, wissel van items soos *gô*, *poegaai*, *makietie*, ensovoorts, tot items soos *kak*, *moer* en *poep*.

Die etiket *geselstaal* kan gebruik word vir die markering van leksikale items wat net effens onder die neutrale vlak van die standaardtaal lê, byvoorbeeld *gô*, *gorrel* (as werkwoord), *poegaai*, *makietie*, *bakgat*, ensovoorts. Leksikale items wat sonder sterk sarkasme of neerhalendheid gebruik word ter wille van die verkryging van 'n humoristiese effek, byvoorbeeld *boetebessie*, *kranswagter*, *krippreter*, ensovoorts, kan met die etiket *skertsend* gemerk word.

Vir name van plante, diere, kwale, ensovoorts, wat nie-wetenskaplik is en wat in die volksmond ontstaan het, kan die etiket *volksnaam* gebruik word. 'n Voorbeeld van dié tipe is 'n geval soos *kuikendief*. Die probleem wat dikwels in hierdie besondere geval voorkom, is dat leksikale items wat in die volksmond leef, dikwels so algemeen word dat dit nie meer geëtiketteer hoef te word nie. Dit is byvoorbeeld nie nodig om *kelkiewyn* (vir 'n patrys), *klem-in-die-kaak* en *pampoentjies* te etiketteer nie.

Leksikale items wat 'n neerbuigende of geringskattende houding van 'n spreker verraai, dit wil sê items wat dikwels in neerhalende of minagtende verband gebruik word en wat deel uitmaak van beledigende taalgebruik, kan met die etiket *neerhalend* gemerk word. Leksikale items wat met dié etikette gemerk word, kan nog nie as taboewoorde getipeer word nie. Die leksikograaf het veral met dié tipe 'n taak om die gebruiker te waarsku dat sekere woorde of uitdrukkings beledigend of neerhalend kan wees. Deur rassistiese, seksistiese of ander kwetsende items te etiketteer, lê die leksikograaf 'n norm neer vir die gebruiker. Voorbeelde van dié tipe is *boer*, *hond* (vir die polisie), *hotnot*, *wyff*, ensovoorts.

Leksikale items wat 'n spreker/skrywer se oordeel verraai, en kragwoordstatus benader, kan met die etiket *skeltaal* gemerk word. Die onderskeid tussen skeltaal, plat taal en vloektaal is nie altyd duidelik nie. In dié verband kan Feinauer (1981: 7) se bevindings die leksikograaf help. Sy onderskei skeltaal van plat taal deur die semantiese kenmerke [+menslik] [+karaktertekenend] aan skeltaal toe te ken. Voorbeelde van dié tipe is *esel*, *buffel*, *pampoens*, *swernoot*, ensovoorts.

Leksikale items wat 'n taboewaarde het en wat gebruik word om 'n saak te benoem waarvan 'n sagter ekwivalent gewoonlik bestaan, kan met die etiket

plat gemerk word. Volgens Feinauer het die tipe leksikale items 'n hoër taboewaarde as skeltaal. Aan die ander kant het vloeke en vulgêre leksikale items volgens haar 'n hoër taboewaarde as *plat* taal. Voorbeelde van leksikale items wat met die etiket *plat* gemerk kan word, is *kaalstert*, *pram*, *snot*. Leksikale items wat kragwoorde en uitroepe verteenwoordig wat dikwels ter verkryging van 'n bepaalde effek gebruik word, byvoorbeeld met die opset om te skok, en wat dikwels met die weer en buitekonteksgebruikte godsdiensoorde te doen het, kan met die etiket *vloektaal* gemerk word. Voorbeelde is *bliksem*, *gotta*, *donder*, ensovoorts.

Die leksikale items wat die hoogste taboewaarde het, is dié wat veral verwys na die onaanvaarbare sosiale gebruik van die laer liggaamsdele, en hulle funksies en produkte. Feinauer (1981: 16) wys daarop dat sulke woorde 'n baie sterk sosiale stigma het. Die etiket *vulgêr* kan gebruik word vir leksikale items soos *poep*, *skyt*, *stront*, ensovoorts.

Alhoewel Feinauer se taboehiërgargie baie waardevol vir enige leksikograaf kan wees, moet dit in gedagte gehou word dat van haar kategorieë kan oorvleuel. Die lemma *stront* kan gebruik word om dit te illustreer:

stront (*vulgêr*) I *s.nw.* 1 Uitwerpsel: *Ek het in 'n bol stront getrap.* 2 (*skeltaal*) Onaangename persoon: *Hy is 'n regte ou stront.* II *tw.* (*vloektaal*) Uitroep waarmee ontevredenheid of frustrasie te kenne gegee word: "*Stront!*" roep hy uit toe hy sy duim raakslaan.

In betekenisonderskeiding 2 word die lemma *stront* gebruik om mee te skel, maar dit bly vulgêre skeltaal. In II het 'n mens te make met vloektaal en wel met vulgêre vloektaal. Die bogenoemde hantering is myns insiens 'n akkurate refleksie van die leksikale item *stront* se status as om dit net oorkoepelend met *vulgêr* te merk.

6.3 Geografiese etikette

'n Handwoordeboek het nie ruimte om te veel lemmas op te neem wat geografies geëtiketteer moet word nie. Waar dit egter wel gebeur dat gebiedsgebonde lemmas om bepaalde redes opgeneem word, lyk dit sinvol om Du Toit (1989: 167) se raad te volg deur 'n geografiese etiket te kies wat presies dui op die gebied of plek waar 'n bepaalde vorm algemeen voorkom.

6.4 Gebruiklikheidsetikette

Dit is wenslik dat die gebruiklikheid van woorde vir die handwoordeboekgebruiker aangedui word. Geen aanduiding word benodig indien lemmas standaardtaalstatus en 'n normale gebruiksfrekwensie het nie, maar woorde wat minder algemeen of gebruiklik is, moet as sodanig gemerk word. Die etiket

ongewoon, wat maklik verstaanbaar is, kan in so 'n geval vir *laars*, *kurieus*, *blaak*, *gemelik*, ensovoorts, gebruik word. Gevalle wat nie ongewoon is nie, maar wat wel skaarser as ander (wisselvorm- of sinoniem)gevalle is, kan met die etiket *minder gebruiklik* gemerk word. Die voornaamwoord *hul* (vir *hulle*) is byvoorbeeld nie ongewoon nie, maar net minder gebruiklik as *hulle*.

6.5 Temporele etikette

Temporele etikettering moet ook in 'n handwoordeboek beperk aangebied word. Woorte wat verouderd of verouderend is, behoort alleen met groot omsigtigheid as makrostrukturelemente tereg te kom. Dit kan egter voorkom dat sommige van hierdie woorte, byvoorbeeld *argaïsmes*, wel opgeneem word. In so 'n geval moet *hulle* temporeel gemerk word. Ook ten opsigte van temporele etikette moet die leksikograaf nie te 'n wye net span nie. Dit lyk asof twee tipes in die temporele kategorie onderskei kan word, naamlik leksikale items wat na 'n saak verwys wat nie meer vir die hede relevant is nie, en leksikale items waarvan die saak in onbruik, maar nog steeds relevant vir die hede is. Leksikale items waarvan die lekseem nog bekend is in die standaardtaal, maar waarvan die saak verouderd geraak het, moet nie geëtiketteer word nie. Dit is byvoorbeeld nie nodig om *kakebeenwa* of *laer* te etiketteer nie.

Leksikale items wat verouderd is en waarvan daar 'n meer bekende en gebruiklike sinoniem bestaan, moet met die etiket *verouderd* gemerk word. In dié geval word daar streng linguisties geëtiketteer omdat die lekseem en nie noodwendig die saak nie, verouderd is. Voorbeelde van dié tipe is *snaphaan*, *jongeliede*, *meug*, *muid(jie)*, ensovoorts.

'n Leksikale item waarvan die lekseem én die saak verouderd geraak het, kan met die etiket *histories* gemerk word. Sulke woorte het 'n lae gebruiksfrekwensie en *hulle* sal nie sonder meer in 'n handwoordeboek opgeneem word nie. Indien leksikale items soos *landauer*, *kwispedor*, ensovoorts, opgeneem word, behoort *hulle* egter gemerk te word.

6.6 Gebruiksfeeretikette

Aangesien ons in 'n tegnologies snel ontwikkelende wêreld leef, kom daar waarskynlik meer tegniese en gespesialiseerde woorte in handwoordeboeke voor as wat algemeen vermoed word. Terme van dié aard wat 'n redelike lae gebruiksfrekwensie het, behoort deur middel van vaktaaletikette gemerk te word. Vaktaaletikette slaag meermale daarin om die gebruiker deur die onmiddellike inligtingsoordrag ten opsigte van die lemma te plaas. Sulke etikette het dus dikwels 'n dekodeerende waarde. Voorbeelde van dié tipe etikette is *landmeetkunde*, *sweiswerk*, *houtwerk*, ensovoorts.

6.7 Slotsom

'n Handwoordeboekopsteller moet seker maak dat alle lemmas wat nie tot die standaardtaal behoort nie, gemerk word. Die etikette wat gebruik word, moet verder volledig in die toelighting van die woordeboek verklaar word. Die toelighting van die meeste handwoordeboeke in Afrikaans is in dié verband ontoereikend.

Etikette mag nie lukraak of inkonsekwent toegeken word nie. Dit kom meermale in handwoordeboeke voor dat leksikale items wat op dieselfde wyse gemerk moet word omdat hulle aan dieselfde beperkings onderhewig is, verskillend hanteer word. Dit is nodig dat daar met die aanbieding van etikette, soos met die aanbieding van ander inligtingstipes, 'n uniformiteit en konsekwentheid van aanbieding moet wees. Die etikette wat aangewend word, moet ook maklik begrypbaar wees; daarom moet vreemde of onbekende woorde nie as etikette gebruik word nie. Etikette wat in 'n handwoordeboek gebruik word, moet myns insiens ook nie afgekort word nie omdat dit die onmiddellike inligtingsoordrag waarvoor etikette verantwoordelik is, in die gedrang kan bring.

Die behoeftes van die teikengebruikers van 'n woordeboek is bepalend by die keuse van etikette. Omdat etikette die taalgebruiker met intelligente, gebalanseerde en ingeligte geleiding kan help, is leidinggewende etikettering belangrik. Nie alleen kan etikette 'n sensurerende waarde hê nie, maar die onkundige gebruiker kan ook deur middel van veral vaktaal- en gebruiksetikettering dadelik ten opsigte van 'n lemma geplaas word.

Ter afsluiting kan Du Toit (1989: 171) oor etikette en hulle belangrikheid aangehaal word: "... Geleiding in handwoordeboeke (is) nie slegs 'n bykomende hulp nie, maar 'n noodsaaklikheid. 'n Woordeboek is waarskynlik die enigste bron waar die gewone taalgebruiker geleiding sal kry oor sekere aspekte van temporele of geografiese beperktheid, of die geleidingsfeer, styl-aard, geleidingsfrekwensie, en status van leksikale items. Dit behoort die redaksionele beleid van alle woordeboeke, omvattendes sowel as handwoordeboeke, te wees om op die basis van ekstensiewe navorsing en oorleg, geleiding deur etikette te verskaf".

Verwysings

1. Woordeboeke

De Villiers, M. e.a. 1985⁶. *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: Nasou.

Gove, P.B. 1961. *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster.

Odendal, F.F. e.a. 1979². *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Doornfontein: Perskor.

2. Ander bronne

- Alberts, M. en P. Mtintsilana. 1988. Leksikografiese ontleding van Afrikaanse en Afrikatale-leksikon. *RGN-verslag LEXI-2*. Pretoria: RGN.
- Arnold, D.I. 1980. College-Level Dictionaries and Freshman Composition. *Dictionaries 2-3*, 1980-81: 69-79.
- Bailey, R. 1980. Bespreking oor Ekbo se *Reflections on Some Kind of Information Given in Historical Dictionaries*. Pijnenburg, W. en F. de Tollenaere (Reds.). 1980: 310.
- Cowie, A.P. 1980. Lexicography and its Pedagogic Applications. *Applied Linguistics* II(3): 203-206.
- Du Toit, E.L. 1989. *Sosiolinguistiese gegewens in woordeboeke*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling. Universiteit van Stellenbosch.
- Feinauer, A.E. 1981. *Die taalkundige gedrag van vloekwoorde in Afrikaans*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling. Universiteit van Stellenbosch.
- Eksteen, L.C. 1965. *Die leksikale definisie. 'n Leksikografiese ondersoek*. Ongepubliseerde D.Litt.: proefskrif. Universiteit van Pretoria.
- Gouws, R.H. 1988. Die gebruik van etikette as leksikografiese hulpmiddel. *S.A. Tydskrif vir Taalkunde*. Geleentheidsuitgawe 6: 1-56.
- Heestermans, H. 1988. Woordenboek: wetboek of archief? *Nieuw letterkundig magazijn*, Des. 1988: 24-25.
- Hobar, D. (Red.). 1982. *Papers of the Dictionary Society of North America 1977*. Terre Haute, Indiana: The Dictionary Society of North America, Indiana State University.
- Ilson, R. (Red.). 1985. *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford: Pergamon Press.
- Kirkpatrick, B. 1985. A Lexicographical Dilemma: Monolingual Dictionaries for the Native Speaker and for the Learner. Ilson, R. (Red.). 1985: 7-13.
- McDavid, R.I. Jr. en A.R. Duckert (Reds.). 1973. *Lexicography in English*. Annals of the New York Academy of Sciences 211. New York: The New York Academy of Sciences.
- Monson, S.C. 1973. Restrictive Labels — Descriptive or Prescriptive? McDavid, R.I. Jr. en A.R. Duckert (Reds.). 1973: 208-212.
- Ondal, F.F. 1978. Die gesag van die woordeboek. Snyman, H. (Red.). 1978: 65-77.
- Otto, A.N. 1989. *Kriteria vir 'n Afrikaanse aanleerderwoordeboek*. Ongepubliseerde D. Litt.-verhandeling. Universiteit van Stellenbosch.
- Pijnenburg, W. en F. de Tollenaere (Reds.). 1980. *Proceedings of the Second International Round Table Conference on Historical Lexicography*. Dordrecht: Foris Publications.
- Preston, D.R. 1977. Distinctive Feature Labeling in Dictionaries. Hobar, D. 1982: 78-93.
- Snyman, H. (Red.). 1978. *Uit vier windstreke*. Kaapstad: Nasou.
- Wells, R.A. 1973. *Dictionaries and the Authoritarian Tradition*. Den Haag: Mouton.